

OB ODKRITJU LEPENSKEGA VIRA

TATJANA BREGANT

Univerza, Ljubljana

Triletna raziskovanja na najdišču Lepenski vir¹ so bila poplačana s svetovno pomembnimi najdbami, ki nudijo vpogled v zgodnjo civilizacijo in kulturo dela jugovzhodne Evrope. Najdišče leži na desni obali Donave, 1,5 km od izliva Boljetinske reke v Donavo in 14,5 km severozahodno nad Donjim Milanovcem. Donava je uničila že ves vzhodni del naselja, centralni in zahodni je še ohranjen in 1643 m² raziskane površine je le 2/3 še ohranjene naselbine. Naselje je na zahodu obdano z amfiteatralno izdolbenim strmim skalovitim bregom, ki v precejšnji strmini pada proti Donavi. Zato se tudi naselje zajeda v hrib in obstoji mnenje, da je prav ta oblika terena narekovala gradnjo stavb trapezoidnega tlorisa, tako da je ožja stranica bila zasekana v breg. Ta domneva je sicer zelo utemeljena, zlasti če upoštevamo takrat razpoložljiva tehnična sredstva. Kljub temu pa ne kaže prezreti hoteno načrtovanje trapezoidnih stavb, zlasti še zato, ker je daljša stranica trapeza, ki je orientirana proti Donavi, ločno oblikovana (apsidalna), kar nedvomno zahteva določeno spretnost. Vse odkrite stavbe imajo brez izjeme tak tloris in so povezane med seboj v urbanistično urejeno celoto ter so zaradi padajočega terena terasasto položene. Kaže, da je trapezoidno obliko stavb narekoval kanon. Bočne stranice hiš so paralelne s krili amfiteatralno oblikovanega naravnega prostora, kjer leži naselje; tako je oblika hiš in naselja v skladu z naravno obliko terena ter ga poudarja. Stavbe so imele stene lesene konstrukcije, ohranjeni pa so samo s kamnom okrepljeni ležaji navpičnih brun. Na obeh bočnih straneh so bila po tri navpična bruna, na vzporednih pa po dve. Površina hiš se giblje med 5,5 do 30 m². Na sredini hiše in ob ločni stranici trapeza je bilo s kamnitimi ploščami obdano bazenasto ognjišče pravokotne oblike. V večini primerov je ob ognjišču friz iz niza trikotnikov, sestavljenih iz kamnitih plošč, vertikalno vgrajenih v pod hiše. Pod hiše je narejen iz neke vrste čvrste malte in prekrit s

¹ Lepenski vir, Beograd, december 1967 — januar 1968. Katalog povodom izložbe novootkrivenog naselja u Đerdapu. Uvod je napisal dr. L. Trifunović, tekst dr. D. Srejović, 24 strani teksta v srbohrvaščini in angleščini, 1 karta, 1 plan, 23 slik (odslej: Katalog...). Razstava je bila odprta ob proslavi 20. obletnice Arheološkega inštituta Srpske akademije nauka v Beogradu. Ob tej priložnosti je bil tudi diskusijski sestanek jugoslovanskih raziskovalcev neolitika. Arheološkemu inštitutu SAN se zahvaljujem za povabilo in da mi je omogočil udeležbo na tem sestanku.

tankim rožnatim ali belim zglajenim premazom. Vse skulpture so bile vgrajene v pode hiš, in sicer pred ognjiščem ali za njim. Vsaka hiša je imela dvojno vlogo. Ognjiščni prostor je bil skoraj nedvomno namenjen magijsko-religioznim obredom in bil s horizontalno položenimi ploščami ločen od posvetnega dela hiše. Hiše s sedaj opisanimi karakteristikami sodijo horizontoma Lepenski vir I in II, le s to razliko, da podi hiš horizonta II niso tako čvrsti.²

Celotni sloj s kulturnimi ostalinami na najdišču Lepenski vir je debel ca. 3,5 m in zajema tri jasno ločene horizonte z osmimi gradbenimi fazami. Najstarejši horizont — Lepenski vir I (1,95 m do 3,5 m) — ima pet gradbenih faz oziroma stanovanjskih horizontov I a—e, ki pa niso izrazite samostojne gradbene faze, temveč predvsem korekture posameznih stavb ali dopolnilne gradnje tako, da osnovni urbanistični plan ni moten. Tudi kultura vseh petih horizontov je uniformna. Nad tem horizontom se je naložil horizont Lepenski vir II (debeline 0,30 m do 0,50 m) s stavbami impozantnejših oblik oziroma razsežnosti, kot so bile v horizontu Lepenski vir I, vendar tehnično slabše izvedenimi. Kamnite skulpture imajo v tem horizontu celo monumentalne forme, izgubil pa se je smisel »realističnega« upodabljanja, ujetega v kamniti blok, ki je značilen za horizont I. Zelo redki so v tem sloju keramični fragmenti, ki pa so sem zašli iz višjega horizonta — horizonta Lepenski vir III. Horizont III je razdeljen v a in b fazo (globina 0,30 m do 1,15 m) in pripada starčevački kulturi. Horizont III (a in b) v celoti prekriva starejša horizonta, je stratigrafsko nesporen in kronološko mlajši od obeh nižjih horizontov. Bil je skoncentriran na prostoru današnje obale Donave in je rob amfiteatralne izdolbine bil že zunanji obroč starčevačke naselbine. Zato je na robu kulturna plast tanjša in so gradbeni objekti slabo ohranjeni. Najvažnejše pa je to, da so vsi starčevački elementi in situ. Nižji nivo »a« horizonta III ima keramiko belo slikanih motivov, nivo III b pa temno slikanih, povsod pa je prisotna glajena monohromna keramika in keramika z odtisi nohta in prsta (impresso), redkejši je barbotin. Prisotno je tudi kameno in koščeno gradivo. Intenzivna poselitev na tem najdišču je s horizontom III b zaključena, prostor pa ni pozabljen, kar dokazujejo v to plast vkopani grobovi prazgodovinskega in zgodovinskega obdobja.

Monumentalni spomeniki arhitekture in skulpture Lepenskega vira I in II so prvi znanilci družbenih in umetnostnih dogajanj, bodisi proto-neolitskih ali neolitskih, na področju Jugoslavije in so brez direktnih formalnih analogij v širšem evroazijskem prostoru. Najbrže bodo nova raziskovanja pokazala, da te najdbe niso osamljen primer, kar dajeta slutiti stilno sorodni skulpturi iz Hajdučke vodenice (Đerdap), ne glede na okolnost, ali sta najdeni v primarni ali sekundarni legi.

V horizontih I in II je bilo odkritih vsega 54 skulptur. Vse skulpture se popolnoma podrejšajo obliki — umetnik se drži forme mase (rečna oblica, do 51 cm visoka), se ji približa, nikoli pa ne ruši njene osnovne oblike. Masi je dana samo ideja. Povsod gre za polno skulpturo, ki v večini primerov zajema vse ploskve. Taka je osnovna karakteristika

² Katalog, plan naselja 1 : 225.

plastike obeh horizontov. Jasno pa je vidna razlika skulptur obeh nivojev, ki ponazarja stilni razvoj. Skulpture horizonta I nosijo v določeni meri še realistične poteze, do neke mere bi mogli celo že govoriti o mimiki.³ Povsod pa velja nenarušen kanon. V horizontu II skulpture dosežejo največje dimenzije. Do izraza pridejo naturalistične prvine, mimika je izrazita, izraz postaja patetičen, povsod pa je prisotna fantastika in ekspresionistični element.⁴ Taka karakteristika horizonta II privede do ornamentalne obravnave,⁵ kjer je pod ornamentom skrita in ohranjena ideja.

Osnovno izhodišče obravnave kulture »Lepenskega vira« je dejstvo, da je to visoko razvita kultura. Skulpture horizonta I kažejo lastnosti vrhunca razvoja kulturne celote — vrh obdobja plastičnega stila, karakteristike Lepenskega vira II pa kažejo lastnosti slikovitega stilnega obdobja, ki se izživlja v ornamentalni obravnavi. S tega vidika ni treba posebej poudariti, da nam razvojni začetki te kulture v gradivu še v celoti manjkajo. Nedvomno nam Lepenski vir odkriva izredna predneolitska (predkeramična) dogajanja. Najvažnejše pa je poudariti v kulturi Lepenskega vira tendenco obdelave mase, ki je tu vseskozi izrazito prisotna. Isto vodilo smo mogli že tudi ugotoviti za kontinentalno kulturno skupino, in to že za njeno barbotinsko razvojno stopnjo, in sicer, da je njeno izhodišče plastično, kar se manifestira že v prvih začetkih z grobo nametanim barbotinom. Menja se pri tem material (prej kamen, sedaj glina) in nujno z njim tehnika, medtem ko osnovna tendenca plastičnega izraza ostane ista in doživi v času starejše vinčanske razvojne stopnje kontinentalne kulturne skupine ponovno kulminacijo. Ni treba posebej poudariti, da tak razvoj spremlja ekonomsko-socialne in družbene spremembe obeh obdobj.

RÉSUMÉ

A l'occasion de la découverte du Lepenski vir

Le gisement se trouve sur la rive droite du Danube, à 1,5 km de l'embouchure de la Boljetinka dans le Danube et à 14,5 km au nord-ouest au-dessus de Donji Milanovac. La partie orientale de la localité a déjà été coupée par le Danube, la partie occidentale est entourée en amphithéâtre par un versant rocheux abrupt, tombant vers le Danube. La couche avec les restes culturels a une épaisseur d'environ 3,5 m et fait partie de trois niveaux — Lepenski vir I, II et III. On a établi huit phases de construction. Cinq d'entre elles (a—e) appartiennent au niveau du Lepenski vir I, une au Lepenski vir II, tandis que le Lepenski vir III se divise en phases a et b. Le niveau III appartient à la culture de Starčevac et stratigraphiquement il recouvre les deux niveaux plus anciens I et II. L'architecture conservée des niveaux des Lepenski vir I

³ Katalog, skulpture, npr. št. 9, 21.

⁴ Katalog, skulpture, npr. št. 37, 38, 41.

⁵ Katalog, skulpture, npr. št. 1, 2, 43.

et II témoigne de la formation organisée de la localité, qui s'incorpore pareillement dans le milieu naturel. Les bâtiments sont de forme trapézoïdale, avec le côté plus étroit tourné vers le versant, et la partie plus large, de forme absidale, vers le Danube. De ce côté, le foyer est aussi entouré d'une série de triangles composés de plaques de pierre; à côté de ces foyers il y avait les sculptures. Dans le niveau I, elles ont encore dans une certaine mesure des traits réalistes, jusqu'à un certain point on pourrait parler de mimique; celle-ci trouve son expression dans le niveau II à côté du pathétique dans l'expression et des éléments naturalistes. Mais dans les deux niveaux est caractéristique l'entière subordination de la sculpture à la masse (cailloux de rivière), l'artiste s'en approche, mais il n'entame jamais ses formes fondamentales. La culture hautement développée du Lepenski vir montre les propriétés du sommet du développement de la période du style plastique (Lepenski vir I), et le Lepenski vir II les propriétés de la période de style pittoresque, qui se manifeste dans le traitement ornemental. La tendance expressive du traitement de la masse dans la culture du Lepenski vir se réaffirme dans le groupe culturel continental et atteint son point culminant dans le degré de développement plus ancien de Vinča.